

**Toplumların Yeniden Yapılanmasında
Edebiyat Adamlarının Rolü
ve
Sovyetler Döneminde Azerbaycan Örneği***

Erdoğan UYGUR**

Giriş

Toplumların doğal bir süreçte gelişim göstermesi ve belirli bir kültürel ve siyasal çerçevede yapılanması olağan bir durumdur. Ancak, bu sürece ihtilaller ve devrimler gibi toplumu doğrudan etkileyen müdahaleler olduğunda toplumun yeniden yapılanmasına yönelik mühendislik çalışmalarına ihtiyaç doğar.

Müdahalelerin getirdiği yeni yönetim biçimlerini ve yeni insan tipini topluma benimsetmek ve kabul ettirmek için idareciler aydın kesimin desteğine de baş vururlar. Sanatçılar, bilim adamları ve edebiyatçıların öncül bir rol üstlenmeleri amaçlanır. Gelişmelere muhalif olmayan edebiyat adamları genellikle kendilerine düşen görevi çeşitli biçimlerde yerine getirirler. Kaleme aldıkları şiir, öykü, piyes ve roman gibi edebî türlerle devrim-rejim, devlet-toplum ilişkilerinin düzenlenmesine katkıda bulunmaya çalışırlar. Bu uygulamalara örnek ülke olarak inceleyeceğimiz Sovyetler Birliği'nin üyesi Azerbaycan'da, yeni rejimi topluma benimsetmek ve yeni toplum yaratmak için yeni edebî türün oluşturulması çalışmalarında edebiyat adamları önemli görevler üstlenirler; toplumsal sorunları ve bunların çözüm yollarını eleştirel realizm, sosyalist realizm, ihtilalci sosyalist realizm gibi dönemin yeni edebî akımlarına uygun eserlerle ortaya koyarak, bir bakıma toplum mühendisliği görevini yerine getirmeye çalışırlar.

Çalışmamızda, Sovyetler Birliği döneminde edebî bir akım olarak ortaya çıkan ve devlet realizmi olarak nitelendirilen sosyalist

---

* Bildiri olarak sunulduğu sempozyum: *III. Kültür ve Kimlik Araştırmaları Sempozyumu*, 14-17 Haziran, İstanbul, 2005 (Düzenleyen: Kültür Araştırmaları Derneği-Koç Üniversitesi).

** Dr. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
uygur@humanity.ankara.edu.tr

realizmin Azerbaycan'da hayat bulması ve edebiyat adamlarının bu akım kapsamında yeni toplumu oluşturmaya dair faaliyetleri ana hatlarıyla incelenecektir.

Edebî Faaliyetler

Azerbaycan'ın bütünleşik (entegre) sistemin parçası hâline gelmesi için plânlanan çalışmaların içinde sanat ve edebiyat faaliyetlerinin ne şekilde yürütülmesi gerektiğine dair önemli ayrıntılar göze çarpar.

Rusya'da 1917 devriminin ardından ortaya çıkan ve 1932 yılı itibariyle de resmî bir kabul gören sosyalist realizm edebî akımı çerçevesinde gelişme gösteren edebiyat, Azerbaycan'da da aynı anlayış doğrultusunda şekillenmeye başlar. Buna göre, toplumsal gelişmeye katkısı olmayan edebiyat anlayışının terk edilerek yeni insanı ve yeni toplumu oluşturmaya yönelik bir edebiyat anlayışı doğrultusunda eserler vermenin gerekliliği vurgulanır (Rüstemov, Tofiq, 1986: 23-24.)

Eski ile yeni kavramları arasındaki mücadelenin çok boyutlu bir ortamda cereyan etmesi, ideolojik güdülemeye uygun bir seyir izler. *Yeni insan* projesi kapsamında evden okula, şiirden piyese, resimden müzik ve sinemaya, iş yerinden çevreye kadar insan unsurunun belirleyici olduğu her mekâna nüfuz edilmesi isteğiyle adetâ toplumsal bir metamorfoz amaçlanır.

1920 öncesinde feodal yapılanmaya ve olumsuz geleneklere karşı kaleme alınan eserlerde mecazî anlatımlara yer verilirken, yeni rejim-yeni toplum yapısını oluşturmaya yönelik edebî faaliyetler çerçevesinde yeni dönemle birlikte rejimi kutsayan eserler yazılmaya başlanır. *Hümmet*, *Kommunist*, *Fügera Sedası*, *Hürriyet*, *Azerbaycan Fügerası* gibi bolşevik gazetelerin yanında, Azerbaycan'daki idari değişimin ardından *Fügera Füyuzatı*, *Maarif ve Medeniyyet* (1923), *Şerg Gadını* (1923), *Maarif İşçisi* gibi dergiler yayın hayatına başlar. Celil Memmedguluzade (1866-1932), Ebdürrehim Bey Hagverdiyev (1870-1933), Eli Nezmi (1878/81-1946), Memmed Seid Ordubadi (1872-1950), Süleyman Sani (1875-1939), Yusuf Vezir Çemenzeminli (1887-1943), Cafer Cabbarlı (1899-1934) gibi edebiyat adamları ülkedeki yapısal değişikliğe katkıda bulunacak eserler kaleme almaya başlarlar. Bu edebî faaliyetlere koşut olarak *Zehmetkeş Edib ve Şairler İttifacı* (1922) örgütünün yanı sıra, Azerbaycan Komünist Partisi'nin

5-9 Mayıs 1924'te düzenlediği kurultayda partili eğitim sistemi ve halkın sosyalizmle bütünleştirilmesi konusunda alınan kararlardan sonra (Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası, 1976, cilt 1: 152) edebiyat adamlarının *Edebiyyat Cemiyeti* (1925), *Gızıl Galemler İttifacı* (1926), *Azerbaycan Proletar Yazarları Cemiyeti* (1928) (Ağayev, E. M., 1988: 13) gibi örgütler aracılığıyla homojen bir ideolojik çatı altında faaliyetlerde bulunmaları amaçlanır. Bir başka ifadeyle, kontrollü bir edebiyat anlayışı oluşturulmaya çalışılır.

Başlangıçta her ne kadar sosyalist realizm terimi vücut bulmamışsa da kaleme alınan eserler içerik bakımından bu terime pek yabancı değildir. 20. yüzyılın başlarında C. Memmedguluzade, Mirze Elekber Sabir (1862-1912), E. Hagverdiyev, Süleyman Sani Ahundof (1875-1939), Seyid Hüseyin (1887-1937), Y. V. Çemenzemlini gibi yazar ve şairler aracılığıyla eleştirel realizmin önemli oranda mesafe kaydetmiş olması, ideolojik realizm anlayışının gelişmesi için uygun zemini hazırlar (Cefer, M.; Garayev, Y.; Ağayev, E.; vd., 1988: 22-24) ve 1920'li yılların ortalarından itibaren Azerbaycan Sovyet Edebiyatı hızla gelişmeye başlar, daha çok köy hayatı ve sorunlarına yönelik şiirler, piyesler, hikâyeler, poemalar ve romanlar kaleme alınır.

Mecazî ifadelerden ve anlatımlardan sıyrılarak olayları, olumsuzlukları ve çözüm yollarını daha somut bir şekilde sergilemeye çalışan proleter coşkunun hâkim olduğu bazı yazar ve şairler, toplumsal değişikliğe ivme kazandıracak eserlerini yeni rejimin beklentileri doğrultusunda feodalizm, dinî fanatizm, din istismarı ve cehaletle mücadele temalarının yanı sıra kadın hakları, kadın özgürlüğü, aydınlanma, adalet, üretim ve kolhoz gibi temalarla işleme yoluna giderler. Bu bağlamda, ülkede, sosyalist realizmin ilk ve en önemli uygulayıcılarından bir olan Cabbarlı'nın *Od Gelini* (1927) ve *Sevil* (1928) adlı piyesleri geleneklere ve inanca karşı duruşun en güçlü örneklerini oluşturur (Tofig, 1986: 29). *Sevil* piyesinin tiyatrodaki sahnelenmesinin ardından, hanım seyircilerin çarşaflarını attığı ve bunun basına yansımalarıyla, çarşafını atarak, çağdaş ve modern bir görüntüye kavuşan kadın sayısının hızla arttığı ifade edilir (Arif, Memmed, 1954: 61). Adı geçen yazarın *Aydın* (1921) piyesindeki antagonist yaklaşımı, *Od Gelini* piyesinde tam bir ateizme ve sınırsız bir özgürlüğe çağrı hâline dönüşür. Diğer yandan, benzer şekilde, yazarın *Sevil* ve *Almas* (1930) piyesleri de ana teması itibarıyla kadının ve toplumun aydınlanması üzerine kurulu olsa da geleneksel

yaşam biçimini değiştirmeye yönelik eylem ve söylemlerle Sovyet idaresinin yazarlardan beklentisine olumlu cevap niteliğindedir.

Bu, kuşkusuz köklü toplumsal gelenekleri olan Azerbaycan toplumunda kolayca kabul edilecek bir durum değildir. Asırlarca din ve ulus kaynaklı metinler, destanlar ve mersiyelerle beslenen toplum çelişkili bir süreç yaşamakla karşı karşıya kalır. Bir yandan içselleştirdiği dinî anlayış, diğer yandan muzdarip olduğu dinî fanatizmden kaynaklanan cehaletten kurtulma arzusu, toplumsal travmalara neden olacak boyutlara ulaşır.

E. Hagverdiyev'in *Ağaç Kölgesinde* (1926), *Edalet Gapıları* (1926) ve *Köhne Dudman* (1927) adlı piyeslerinde, ihtilâl öncesinde feodal baskının altındaki köylülerin aydınlanma süreci ve verdikleri özgürlük mücadelesi resmedilir (Arif, M.; Babayev, H.; Gasımzade, G., 1967: 162), *Sağsağan* piyesinde dinî hurafeler eleştirilir, *Gadınlar Bayramı* (1928) adlı bir başka eserinde köydeki geri kalmışlığa, kadın haklarını ve özgürlüğünü reddeden kesime karşı mücadele yürütülür ve kadının harekete geçirilmesi amaçlanır (Mirehmedov, Eziz; Vahabzade, Behtiyar; Hüseyinov, Firidun, 1966: 60). Necef Bey Vezirov (1854-1926)'un *Musibeti Fehreddin* adlı eserinde köy hayatı dramatize edilir (Ceferov, Cefer, 1968: 153). *Teze Esrin İptidası*'nda ise Sovyet hükümetinin zaferi, feodal-burjuva zulmünün sona ermesi, köylülere toprak dağıtılması, eğitim ve kültür sahalarında yenilikler gibi olgular söz konusu olur (Ceferov, 1968: 157). Celil Memmedguluzade'nin *Deli Yiğıncağı* (1927) piyesi konusunu yeni Sovyet hayatından alır. Köylülerle yeni düzenin düşmanları arasındaki mücadeleler betimlenir (Hacıyev, C. X.; Dadaşzade, M. A., 1969: 33). Abdulla Şaig (1881-1959)'in *İldırım* (1927) adlı piyesi de yine sosyalizmle ilgilidir. Hadiseler XX. yüzyılın öncesinde köy toplumundaki sınıf mücadelesi üzerine kuruludur. Şemseddin Abbasov'un (1906-1975) *Gelebe* (1931), Süleyman Rüstem (1906-) ve Hacıbaba Nezerli (1895-1939)'nin *Yangın* (1932) piyesleri doğrudan doğruya yeni Sovyet köyünün inşasıyla ilgilidir (Uygur, Erdoğan, 2004: 19).

Cehalete karşı aydınlanma çabasındaki kadına yer veren eserlerin yanı sıra, köylerde kolhozların faaliyete geçmesiyle üretimde rol alan kadın teması, toplumun geleneksel yapısını sarsıcı bir özellik arz eder.

Gelenek ve göreneklerin etkisiyle erkek, kadını hâlâ meta olarak görmektedir. Eve hapsedilen ve üretken olmayan kadın yeni toplum düzeninin gelişmesine katkıda bulunamamaktadır. Dolayısıyla, yeni oluşum ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Bu tür sorunların eleştirilmesi ve çözümlenmesine yönelik edebî faaliyetler özellikle tiyatro sahasında sıkça görülmeye başlar (Uygur, Erdoğan, 2002: 290-291). Bu durumu en verimli bir şekilde eserlerine yansıtan edebiyat adamının Cafer Cabbarlı olduğunu söylemek mümkündür. Cabbarlı, sorunları ortaya koyma ve eleştirme amaçlı eserlerden, *Almas*, *Dönüş* (1932), *Yaşar* (1932) piyesleriyle sorunları çözümlenme, yeni anlayışlar, yeni davranışlar, yeni kahramanlar ve yeni toplum yaratma amaçlı eserlere geçiş yapar (Cefer; Garayev; Ağayev; vd., 1988: 32). Seyid Hüseyin, 1928 yılında *Yeni Hayat Yollarında* adlı kitabında topladığı *Bir Sokağın Tarihi*, *Çarkların Hücumu*, *Gelecek Hayatın Yolunda*, *Dahiliye Nazırı*, *Kılan Kızı*, *İki Hayat Arasında*, *Uzun Dere*, *Onun Oğlu* gibi hikâyeleriyle kadının bilinçlenme sürecini, hak arayışını ve özgür insan hâline gelişini resmeder (İbrahimov, Mirze, 1961: 32). S. S. Ahundof'un *Şahsenem ve Külperi* (1921) piyesinde kadının toplumdaki yeri sorgulanır ve çağdaş kadının uyanışı betimlenir. Piyeste kadın, çarşafını atarak haklarına sahip çıkmaya ve sinema, tiyatro gibi kültürel faaliyetlere katılmaya davet edilir (Yurtsever, A. Vahap, 1950: 33). Söz konusu yazarın *Çerki-Felek* (1921), *Garanlıgdan Işığa* (1921) ve *Şeytan* (1922) piyesleri halkın özgürlük mücadelesiyle ilgilidir.

Birçok piyesin bitiminde temel problemlere çözüm önerileri getirilmesinin yanı sıra, kurulan halk mahkemeleri veya Sovyet hükümetinin savcı ve hâkimleri, olay örgüsünün kuruluşu ve gelişmesiyle ilintili olarak yadsınmayacak bir dürüstlükte adalet dağıtırlar. Bundan amaç, hiç şüphesiz sosyalist adaletin hak ve hukuka bağlılığını göstermek olmalıdır.

Kültür ve sanat faaliyetleriyle ilgili olarak, Azerbaycan Dram Tiyatrosu'nda Mirze Feteli Ahundof (1812-1878)'un *Hacı Kara* piyesi yeni kuruluş ve anlayışla sahneye konulur. Cabbarlı'nın *Aydın*, *Oğtay Eloğlu* (1921), *Sevil*, *Od Gelini*, Memmedguluzade'nin *Ölümler* (1925), Gogol (1809-1852)'un *Müfettiş*; Gorki'nin *Hayatın Dibinde*; S. S. Ahundof'un *Laçın Yuvası*, Schiller (1759-1805)'in *Kaçaklar* adlı piyesleri tiyatro repertuarında görünmeye başlar. Diğer yandan, 1920'de Bakü Azat Tenkit-Tebliğ Tiyatrosu, daha sonra 1923'te Bakü İşçi Tiyatrosu ve 1937'den sonra da Azerbaycan Devlet Rus Dram

Tiyatrosu adı altında faaliyet gösterecek olan tiyatrodaki ilk yıllar siyasî etkisi az ve küçük hacimli eserler sahnelenirken 1925-1930 tarihleri arasında repertuarda Rus tiyatrosunun güçlü eserleri yer almaya başlar (Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası, 1976, cilt 1: 168).

1920'li yıllarda özellikle şiir türünde sosyalist realizmin izlerini görmek mümkündür. Proleter şairlerin çıkardığı *Genç Kızıl Kalemler* (1926) ile Süleyman Rüstem (1906-)'in *Elemden Neşeye* adlı şiir dergisinde yeni kuruluş ve yeni toplumla ilgili şiirler yer almaya başlar. Rüstem bir şiirinde eski toplumsal alışkanlıklardan vaz geçmek ve realiteyi kabul etmek istemeyen şairlere şöyle hitap eder:

Göylerden umursan şe'ri, ilhamı,
Odun sönmüş, külle oynama.

Yazığ, ilhamını al mühitinden,
Bakma bedbin kimi cahana şair*².

Benzer şekilde, Cabbarlı'nın 1924'te kaleme aldığı aşağıdaki şiiri, yeni toplumsal kuruluşu gerçekleştirmede sosyalizme duyulan özlemi ifade etmekte ve bunun müjdesini vermektedir:

Garanlıg gecede seni gözleyib,
Durmagdan yoruldum, ey dan ulduzu!
Uzag üföglere göz gezdirmekden
Az gala kör oldum, ey dan ulduzu!

Öksüz taleyim tek gecikdin neden?
Karvangıran doğdu, görünmedin sen,
Okşatdım, yanıldım, gönül verdim men
Bilmeden vuruldum, ey dan ulduzu!

Arkasınca goşdum sonsuz bir yola,
Her addımda tuş gelince bir kola,
Garanlıgda çok bakındım sağ-sola,
Her yana buruldum, ey dan ulduzu!

Büsbütün yorulub güçden düşerken,
Bir ulduz parladı uzag üföğden.
Bu görünen sendin, artıg geldin sen,

---

*² Cefer, M.; Garayev, Y.; Ağayev, E.; vd., 1988: 27.

Ahir seni buldum, ey dan ulduzu!^{*3}

Ahmet Cavad (1892-1937)'ın kadın özgürlüğüyle ilgili kaleme aldığı şiirinde, kadını çarşafından sıyrılmaya ve yeni hayata davet ettiği görülür:

Seni gözden eleyen,
Gözden iraglaşdıran
Bu uğursuz çadranı
Fırlat garanlıklara.
Geçti garanlıg gece,
Söndü zülmet, atdı dan,
Ne gizlenmek vaktidir,
İş hara, çadra hara?^{*4}

Abdulla Şaig Şerg Közeline, Bizimdir, Her Şey Var, Emek Perisine ve Emekçi Gadınlara gibi şiirlerinde dönemin güncel sorunlarına dikkati çeker. Sonraki yıllarda Semed Vurgun (1906-1956), Mikayıl Müşfig (1908-1937), Resul Rıza (1910-1981), Memmed Rahim (1907-1977) gibi şairler şiir türünde sosyalist realizm kavramının olgunlaşmasında büyük pay sahibi olurlar (Mirehmedov; Vahabzade; Hüseyinov, 1966: 19-20).

Nesir türünün yeni edebî anlayışa göre şekillenmesinde Memmedguluzade, Hagverdiyev, S. S. Ahundof, Seyid Hüseyin, Çemenzeminli gibi yazarlar başı çekerler. Memmedguluzade'nin *Belke de Gaytardılar* (1926), Hagverdiyev'in *Kapitalizm ile Mübarize, Keçmiş Künler*, S. S. Ahundof'un *Son Ümid* hikâyelerinde kapitalizm, burjuva ve Çarlık dönemi idarî uygulamaları eleştirilir. Böyükağa Talıblı (1897-1938)'nin *Gırk Zopa* (1927), Gafur Efendiyev Gantemir (1889-1944)'in *Ağıl Deryası* (1930), *İntellikent* hikâyelerinde milliyetçilik ve bu görüşe mensup aydınlar tahkir edilir (Mirehmedov; Vahabzade; Hüseyinov, 1966: 22).

Edebî tür bakımından romantik olarak nitelendirilmese de romantik ve duygusal motiflerle süslenen etkileyici anlatımlar ve finaller eşliğinde resmî ideolojiyi topluma benimsetme ve kabul ettirme amaçlı bu eserlerde pozitif kahramanlar yaratmak çabası açıkça görülür. Cabbarlı'nın *Aydın, Sevil, Elhan* ve *Almas* gibi

---

^{*3} Cabbarlı, Aydın (Tertib edeni), 1979: 35.

^{*4} Ağayev, E. M., 1988: 26.

karakterleri bu çabanın güzel örneklerini oluşturur. Ancak, sosyalist realizmin işaretleri gibi görülen eserler bütün olarak değerlendirildiğinde içerik, fikir ve kıymet bakımından genellikle zayıf eserler olarak nitelendirilir (İbrahimov, 1961: 114). Ortaya çıkan bu arzu edilmeyen durum Azerbaycan Edebiyatında özellikle çok işlek olan şiir ve piyes türlerinde kendini gösterir. Bu türlerin kolhoz edebiyatından ibaret zayıf ürünler olması, şüphe yok ki salt ideolojik kaynaklardan beslenmelerinden ileri gelir. Zira, çerçevesi, konusu ve teması bir doktrine göre şekillenen ve hayata geçirilen, bir başka ifadeyle yazarın üslubundan başka kendisinden katacağı pek bir özelliğin yer almadığı eser bir çok bakımdan sıradanlaşır ve zayıf düşer. Nesirdeki durum da pek farklı değildir. Bu eksiklik edebiyat eleştirmenleri tarafından şöyle açıklanır: “Yazar hevesiz bir fotoğrafçı gibi ancak hayat sahnelerinin zahiri görüntüsünü çekmekle yetiniyor, onların dahilî mânâsını açmıyor, büyük ve ilerici fikirle onların mahiyetine nüfuz edemiyor.” (İbrahimov, 1961: 115). Oysa hayatı doğru ve etkili bir şekilde yansıtabilmek için onunla iç içe olmak, onu iyi bilmek ve mahiyetini doğru kavramak gerekir (Vezirova, Feride, 1960: 33).

Sonuç

Sosyalizm teorisyenleri, Proleter İhtilâli sonrasında ideal sosyalist toplumu ve kültürü oluşturmada önemli bir vasıta olarak gördükleri sanat ve edebiyattan azamî ölçüde yararlanma yoluna giderler. Bu düşünceden hareketle, Proleter Yazarlar Birliği (1932)'nin bildirgeleri doğrultusunda sanat ve edebiyatın sosyalizmin hizmetine sunulması plânlanır.

Ülkede okur-yazar oranının düşük olmasından dolayı edebiyat adamları daha çok piyes ve şiir gibi görsel ve işitsel edebiyat sahalarına yönelirler. Böylece, piyeslerin sahnelenmesi ve şiire gösterilen teveccüh, edebî eserlerin topluma daha kolay nüfuz etmesini sağlar. Ayrıca, eserlerde köy veya şehir hayatının betimlenmesi ve Arapça, Farsça, Osmanlıca gibi yabancı unsurlardan arındırılmış yalın bir Türkçenin kullanılması, bir başka ifadeyle eserlerin anlaşılır olması, verilmek istenen düşüncelerin toplum tarafından kabul edilmesini kolaylaştırır. Bu amaçla üretilen eserler olay örgüsünün zayıflığı ve tematik yönlerden zaman zaman eleştiri alırlar; ancak, toplumların yapısını ve kültür anlayışını değiştirmeye yönelik olarak parti politikasının edebiyat adamlarından beklentisine dayanak teşkil eden ve Azerbaycan'daki yeni ulusal kimlik inşaa

uygulamalarının önemli alt yapısını oluşturan sosyalist realizm akımının ilk nüveleri olarak değerlendirilmeleri bakımından dikkate değer bir öneme sahiptir.

Edebiyat adamlarının, başlangıçta, sıradan bir coşkuyla kaleme aldığı eserler, sonraki yıllarda, yerlerini sosyalist realizmin talepleri doğrultusunda gözlem, bilgi, gerçeklik ve duygu kavramlarının işlevsel bir şekilde hayata geçirilmesiyle daha gerçekçi ve daha etkileyici eserlere bırakacaktır. Böylece, Azerbaycan'da ideolojik esaslara göre gelişme gösteren homojen bir düşünce yapısı ve edebiyat anlayışı oluşacak; zaman içinde, okur-yazar oranının yükselmesiyle bireysel ve kitlesel etkileşim arzu edilen bir düzeye ulaşacaktır.

Kaynakça

- Ağayev, E. M. 1988. *Azerbaycan Sovet Edebiyyatı*, Bakı: Maarif.
- Arif, Memmed. 1954. *Cefer Cabbarlı*. Bakı: Gızıl Şerg Metbeesi.
- Arif, M.; Babayev, H.; Gasımszade, G. 1967. *Azerbaycan Sovet Edebiyyatı Tarihi*, cilt 1. Bakı :ASSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı.
- Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası, cilt 1. 1976. Bakı.
- Cabbarlı, Aydın (Tertib edeni). 1979. *Cafer Cabbarlı, Ey Dan Ulduzu*, Bakı: Yazıçı.
- Ceferov, Cefer. 1968. *Dramaturgiya ve Teatr*. Bakı: Azərneşr, Bakı.
- Cefer, M.; Garayev, Y.; Ağayev, E.; vd. 1988. *Sosyalist Realizmi Müasir Merhelede*, Bakı: Elm.
- Hacıyev, C. X.; Dadaşzade, M. A. 1969. *Sovet Edebiyatı*. Bakı: Maarif.
- İbrahimov, Mirze. 1961. *Halgilik ve Realizm Cephesinden*, Bakı: Azərneşr.
- Mirehmedov, Eziz; Vahabzade, Behtiyar; Hüseyinov, Firidun. 1966. *Azerbaycan Sovet Edebiyatı*. Bakı: Maarif.

- Rüstemov, Tofiq. 1986. *Matbuat ve Edebiyyat*. Bakı: Azərbaycan Dövlət Universiteti.
- Uygur, Erdoğan, Ocak-Şubat 2004. XIX. Yüzyıl Azerbaycan Edebiyatının Genel Görüntüsü. *Türk Kültür Dergisi Azerbaycan*, yıl 52, sayı 352: 16-25.
- Uygur, Erdoğan, 2002. *Cafer Cabbarlı'nın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vezirova, Feride, 1960. *C. Cabbarlı Yaradıcılığında Sosializm Realizmi*, Bakı: ADÜ Neşriyyatı.
- Yurtsever, A. Vahap, 1950. *Azerbaycan Dram Edebiyatı*, Azerbaycan Kültür Derneği Yay. Ankara: Bayur Matbaası.